

הלכות ר' יצחק אבן גיאת – הלכות תשעה באב

מהדורה מדויקת ומוערת – מוגהת מחדש על פי כתב היד שממנו נדפס החיבור ועל פי השוואות למקורותיו ולציטוטים ממנו בספרות הראשונים. למבוא ראשוני על החיבור ועל המהדורה ראה בפרסומים קודמים: 'הלכות מגילה לר' יצחק אבן גיאת', ישרון, לט (תשע"ח), עמ' תתקפג-תתקצט; 'הלכות רבי יצחק אבן גיאת: הלכות חדש וספירת העומר', ירחון האוצר, נב (תשפ"א), עמ' ה-יד.

עדיאל ברויאר, ט' באב תשפ"ב

ואלין הלכות תשעה באב

משנכנס אב ממעטין בשמחה. שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה - אסורין לספר ולכבס¹, לא שנה לכבס וללבוש ולא שנה לכבס ולהניח עד אחר התענית - אסור². וגיהוץ ככיבוס דמי - כשם שהכבוס אסור כך גיהוץ אסור³. ומאי גיהוץ, שמעבירין חומרתא על הבגד כדי לצחצחו⁴. וכלי פשתן אין בהן משום גיהוץ ומותר לגוהצן, אבל ללבושן אסור⁵. וגבי אבילות תניא⁶: כל שלשים יום לגיהוץ. וקיימי כר' אלעזר בר' שמעון דאמי: לא אסרו אלא כלים חדשים לבנים המגוהצין, אבל לבנים ישנים, אינמי חדשים צבועים, המגוהצין - מותר ללבושן⁷. והוא הדין לתשעה באב, דאידי ואידי אבילות ניהו. הילכך, כלים חדשים לבנים, של פשתן ושל שאר מינין, המגוהצין, ואפי' קודם לכן - אסור ללבושן. אבל חדשים צבועים וישנים לבנים המגוהצין קודם לכן - מותר ללבושן⁸, ודומיא דכלים מכובסין קודם לכן דשרו⁹. אבל גהיצי האידנא אסיר, מדקא מ(ק)דמי גיהוץ לכבוס - מה כבוס אסור לכבס וללבוש, אף גיהוץ נמי כן. ואפילו כלי פשתן שמותר לגוהצן הרי אמרו אסור ללבושן¹⁰.

וכי אמרין דאסור לספר ולכבס ולגהץ בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה, הני מילי ימים שלפני התענית אבל של אחריו מותר, דהלכת' כר' מאיר, דאמי: נוהג אבילות מראש חדש ועד התענית, והלכת' כר' שמעון בן

¹ תענית כו, ב.

² שם כט, ב, כרב ששת.

³ כך מפרש ריצ"ג את הברייתא שבגמרא שם (וראה עוד לקמן בסיכום ההלכה), ודלא כרוב הראשונים שפירשו שכיון שגיהוץ שלנו ככיבוס שלהם יש להתיר כיבוס שלנו (ב"י סי' תקנא, ג[א]). ועיין גם בפירוש רבינו אליקים למסכת תענית (חצי גבורים-פליטת סופרים, ז, עמ' מג-מד והע' 79. לציוני המהדיר יש להוסיף גם את ספר המנהיג הל' תשעה באב עמ' רפו, ואף בספר ההשלמה לתענית נקט כך).

⁴ כתובות י, ב, ואוצר הגאונים לתענית, תשובות, עמ' 42-43 סי' צה. והשווה למה שהביא ריצ"ג בהל' אבל עמ' רכו.

⁵ תענית שם.

⁶ מו"ק כג, א.

⁷ שם.

⁸ את סיכום ההלכה עד כאן העתיק בספר המנהיג (הל' תשעה באב עמ' רפו).

⁹ ביצחק ירנן תמה בנו של המהדיר על ההנחה שכלים מכובסים מותרים. נראה שריצ"ג הבין שדברי המשנה והגמרא על תשעה באב נאמרו רק על פעולת הכיבוס והגיהוץ, וכפשטות לשונם, ורק מהברייתא במו"ק, שנאמרה לגבי אבל, למדנו שיש גם איסור לבישה, וכמפורש שם בסוגיה: "אביי נפיק בגרדא דסרבלא... רבא נפיק...". כמפורש בדבריו, ריצ"ג מקיש משם לתשעה באב, אלא שהברייתא שם עסקה בלבישת בגדים מגוהצים, ואין בה התייחסות לבגדים שכובסו ולא גוהצו, וממילא לא שמענו איסור בדבר. נמצא שלפי ריצ"ג יש איסור לכבס ולגהץ ואף ללבוש בגדים מגוהצים. בדרך קרובה הלך גם הרמב"ם, אלא שהוא לא קיבל את ההיקש בין פעולת הכיבוס לפעולת הגיהוץ, ולדעתו יש איסור לכבס וללבוש בגדים מגוהצים, אבל מותר לגהץ וללבוש בגדים מכובסים (רמב"ם הל' תעניות פ"ה ה"ו; הל' אבל פ"ה ה"ג; שם פ"ו ה"ד. בביאור הסוגיה על פי הרמב"ם האריך בחדושי מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם הל' אבל פ"ו ה"ד).

¹⁰ נראה שהמשפט הזה אינו חלק מההוכחה לכך ש"גהיצי האידנא אסיר", אלא יש לקרוא אותו כעומד בפני עצמו, וריצ"ג בא להדגיש שאפילו שהתירו לגהץ כלי פשתן יש איסור ללבוש אותם. יש לציין שריצ"ג כותב פעמיים בסיכום הדברים שכלי פשתן מתגהצים, ונראה מזה שהוא מבין שאין בהם איסור גיהוץ, ולא שאין אפשרות לגהצם.

גמליאל, דאמי: **אינו אסור אלא אותה שבת בלבד. ותרויהו לקולא** - כר' מאיר, עד התענית אין לאחר התענית לא, כרבן שמעון בן גמליאל, דאמי: אינו אסור אלא אותה שבת בלבד, אותה שבת הוא דנוהגין אבל מראש חדש לא, הא חל להיות באחד בשבת - מותר לכל השבת, דהוה ליה לאחריו. בשלשה או בחמשה ימים - של פניו אסור, של אחריו מותר. חל להיות בשבת - כל השבת כולה אסורה, **ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת**¹¹. וכשחל להיות בחמישי - אסור ואפי' לכבוד שבת, משום דאיפשר לו למחר¹². ובמקום שנהגו להחמיר על עצמן, עושין לפי מנהגן ואין משנין¹³. **בירושלמי**¹⁴: כת' : והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה - ברומא¹⁵ נוהגין (הוה) [חגה]¹⁶ - פי' שהיו נוהגין אבלות מראש חדש ועד התענית, דהיינו ח' ימים, היינו חגה. ציפוראי נוהגין חדשה - כל החדש. טבריה נוהגין שבתה. דטבריא¹⁷ נהוגי כרבנן דצפורי.

ונשאל ממר **רב האי**: הא דתנן שבת שחל להיות ט' באב בתוכה אסורין לספר ולכבס, ואם נזדמנה לאשה טבילת מצוה מנדתה מהו שתכבס בגדיה, ואם נטנפו כליו של אדם מה יעשה. והשיב: לא עדיפא שבת שחל להיות בתוכה מחולו של מועד דמצוה היא ולא גזירה היא. ואי משום רחיצת נדה מטומאתה לא אסירא רחיצה בשבת שחל ט' באב להיות בתוכה. ואי משום כבוס בגדים הא תנן¹⁸: אלו מכבסי' במועד זבין וזבות נדות ויולדות וכל העולין מטו¹⁹.

¹¹ כל האמור עד כאן עפ"י תענית כט, ב - ל, א. (ביצחק ירנן דן מדוע לא פסק ריצ"ג כירושלמי להתיר ב' שבתות כשחל בשבת, עיי"ש).

¹² ביצחק ירנן מעיר שדברי ריצ"ג מהווים ראיה לבית יוסף (סי' תקנ"א) נגד התוספות שהתירו לספר ולכבס מחצות היום כשחל ט' באב ביום חמישי, עיי"ש.

¹³ נראה שדבריו אמורים בנוגע להרחבת מנהגי האבלות לימים נוספים, וכדעת ר' מאיר הנ"ל וכירושלמי המובא מיד. ¹⁴ תעניות פ"ד ה"ט, סט ע"ב.

¹⁵ לפנינו בירושלמי: דרומאי (כך גם בכ"י ליידין ובקטע גניזה מזרחי: גנזי הירושלמי עמ' 396). וכן ברמב"ן (תורת האדם, שער האבל, ענין אבלות ישנה, עמ' שלג) ובכפתור ופרח (פרק י). אבל בער רטנר (אהבת ציון וירושלים, תענית, עמ' 108) העדיף את הנוסח שבריצ"ג (הוא הכיר את הנוסח הנדפס: ברומי), משום שיוספוס מזכיר עיר בגליל שנשאה שם זה. בכפתור ופרח מפרש דרומאי - יהודה. אבל מהדיר הערוך השלם (ערך דרום, ח"ג עמ' 149-154) האריך לטעון שיש בחז"ל שני "דרום" - א. שם עיר בגליל. ב. הנגב ביהודה. אם דבריו נכונים, מסתבר שלפי שתי הגרסאות הכוונה כאן לעיר בגליל.

¹⁶ עפ"י כל עדי הנוסח הנזכרים.

¹⁷ בנוסחי הירושלמי שבידינו וברמב"ן: חזרין דרבנן דטבריא.

¹⁸ מו"ק יד, א.

¹⁹ בכתב היד חסר כאן דף או יותר. בספר המנהיג הביא בלשון מקוצרת את כל התשובה (הל' תשעה באב עמ' רפו): "וכת' רבי' היי ז"ל שאם נזדמן לאשה טבילתה בזמנה בשבת שחל להיות ט' באב בתוכה ואין לה בגדים להחליף וכן (את) [אם נטנפו כליה] מותרת לרחוץ ולכבס כבחולו שלמועד דלא אסירא רחיצה באותה שבת, ועוד תנן אילו מכבסין במועד הזבין והזבות נידות וינ[ו]לדות וכל העולים מטומאה לטהרה הרי אלו מותרין, וכן אם אין לו אלא חלוק אחד מותר לכבסו בחולו שלמועד, וכן אם (נטרפו) [נטנפו] בגדיו ואין לו כדי להחליף". והשווה גם לתשובת ר' קלונימוס שבשבלי הלקט (סדר תענית סי' רסד).

לפחות שתי מובאות מהחלק החסר נמצאות בפירוש ר"י אלמדארי לתענית:

בנוסח המעובד שבכ"י לייפציג (א40=ספר זכרון מצח אהרן עמ' נ-נא) נמצא: "ריב"ג ובמקום שנהגו שלא לאכול בשר מר"ח ועד התענית עושין כפי מנהגן ירוש' ר' מנא כד הוה אכיל כל צרכיו הוה צבע פיסתיה גו קיטמיה פי' כשהיה קם מסעודתו היה מטביל כסותו באפר ואי' זו עיקר סעוד' ט' באב לקיים מה שני הכפישני באפר". לא ברור אם הציטוט מהירושלמי ופירושו היו בהלכות ריצ"ג. המשפט הראשון נמצא בספר המנהיג בשם רב האי (הל' תשעה באב עמ' רצא), וסביר שהובא לשם מהלכות ריצ"ג. גם הירושלמי, בלי הפירוש, הובא במנהיג (עמ' רצג-רצד), אך הוא מובא בשם מגילת סתרים.

תשובה של רב האי הובאה בשם ריצ"ג בפירוש ר"י אלמדארי (קטע קמברידג' TS NS 329.20. הקטע מסתיים מעט לפני סוף הציטוט, את השאר השלמתי בסוגריים מרובעות על פי הנוסח המעובד שבכ"י לייפציג 39=ספר זכרון מצח אהרן עמ' מט): "ריב" יצחק בן גיאת ז"ל כתב נשאל ממר רב האי שני תבשילין אלו שני מיני קטניות הן או קטנית וירק או שני מינין והשיב רב האי מילתא פשיטא כגון אורז ועדשים שמבושלין שני מינים אסור ובשר אפילו תבשיל אחד והני מילי בסעודה המפסיק בה ואנו סוברין דכל שני תבשילין אסור בין משני מינין כגון אורז ועדשים אי נמי קטנית וירק ואפילו מין אחד שחלקו לשני תבשילין ואפילו בשלו שני מינין בקדרה אחת אסור דשני תבשילין סתם תנינא והרי בשר שנעשה בשתי קדירות שני תבשילין קרו ליה וקרא כתיב ועשה לי מטעמים ומתרגמי' ועביד לי תבשילין ובתוספת יום טוב תני הכל מודים שאם בשל שני מינין בקדרה [או שפירפר דג על גבי ביצה או שחרך קפלוט תחת הדג שהם שני תבשילין]. הובא בשם ריצ"ג גם בספר המנהיג (הל' תשעה באב עמ' רפח-רפט), עיי"ש, וכן הביא הרמב"ן בשמו (תורת האדם, ענין אבלות ישנה, עמ' שלו-שלוז).

ביום הכפורים היכי ליעבד, מברך עליה ושתי, כיון דאמרי זמן קבלה עילויה ואתסר ליה²⁰. ולא היא, דהתם משום דאוסופו מחול על קדש הילכך כל מה דאוסף ומקבל כיום הכפורים דמו, וכי היכי דאמי לענין שבת מובדלת מלאכה²¹, שכן כיון דבדל ממלאכה הוסיף וקבלה לשבת עילויה. והכא נמי, כיון שיש לו להוסיף, משאמר זמן קבלה לתענית דיום הכפורים עליה. אבל גבי תענית דליכא תוספת קבלה עליו אהני לא קבלה עליו²² לא מהניא, והמקבל עליו לאצטעורי בעלמי קמיכוין, אבל מכלל התענית צא וחשוב שעדיין לא הגיע זמנה²³.

ת"ר: כל המצוות הנוהגות באבל נוהגין נמי בט' באב - אסור²⁴ **ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה, אסור לקרות בתורה ובניאים בכתובים, לשנות במשנה**²⁵ **ובהלכות ובהגדות, ואפי' במקום שאינו רגיל לקרות ולשנות. אבל קורא הוא בקנות ובאיוב ובדברים הרעים שבירמיהו ותינוקות של בית רבן מתבטלין מתלמוד תורה שנאמ' ²⁷פקודי יי ישרים משמחי לב**²⁸. ואמ' מר **רב האי**²⁹: אלו ארבעה דברים [ש]נוהגין בט' באב אין אומ' בהם מקצת היום ככולו, אלא כל היום נוהגין אבלות ובתענית הם יושבין, ובכל זמן שהוא יושב בתענית אסור באלו, וכל העושה אחת מהן יהא בנדוי.

כל חייבי טבילות טובלין כדרך בן בט' באב בין ביום הכפורים³⁰. **אין בין ט' באב ליום הכפורים אלא שזה ספקו אסור וזה ספקו מותר**³¹, איתוקמ' בקיבועא דירחא - היכא דמספק לן גבי יום הכפורים קבעא דירחא - אסור ועבדינ' תרי יומי לחומרא, וגבי ט' באב מותר ובחד יומא סגי. **הא לכל דבריהם זה וזה שוין, מסייע ליה לר' אלעזר דאמ': אסור לאדם להושיט אצבעו במים בט' באב, כדרך שאסור ביום הכפורים**. ואמר מר **רב עמרם**³²: דכן הלכה וכך אנו עושין, ודוקא שלא היו ידיו מלוכלכות בטיט ובצואה ובלא יוצא מבית הכסא, דלא עדיף מיום הכפורים³³. ובאידך פרקין איתמ'³⁴: כך היה מנהגו של ר' יהושע ב"ל - **ערב ט' באב מביאין לו מטפחת ושורה במים ומניחה תחת מראשותיו, למחר מעבירה על גבי עיניו**. והתם³⁵: **אמ' רב חסדא: כל**

²⁰ עירובין מ, ב. ראשו של הדיון חסר לפנינו, אבל נראה שכאן מסתיימים דברי גאון שהסתמך על הסוגייה בעירובין כדי לטעון שאפשר לקבל על עצמו תוספת עינוי לט' באב, ומכאן ואילך ריצ"ג חולק עליו. ראה אוצר הגאונים, תענית, תשובות סי' לד-לז, וספר המנהיג (הל' תשעה באב עמ' רצא) בשם הלכות פסוקות, והשווה הל' ריצ"ג סוף הל' הבדלה. ²¹ מובדלת מלאכה - נדצ"ל: מי בדלת ממלאכה (על פי עירובין שם).

²² אהני לא קבלה עליו - לכאורה מיותר, ואולי יש כאן השמטה או שיבוש.

²³ כדעה זו, שאין תוספת לט' באב, כתב גם הרמב"ן (תורת האדם שער האבל, ענין אבלות ישנה, עמ' שמב-שמג). אולם, מדברי ריצ"ג בסוף הל' הבדלה משמע שניתן להוסיף על ט' באב.

²⁴ בחלק מעדי הנוסח של הבבלי: אסור באכילה ובשתיה.

²⁵ ברוב עדי הנוסח של הבבלי נכתב כאן: במשנה ובתלמוד. יש עדים שמוסיפים בהמשך גם: במדרש.

²⁶ כשיטת ר' יהודה בברייתא.

²⁷ תהלים יט, ט.

²⁸ תענית ל, א.

²⁹ דברי רב האיי הובאו באופן מלא יותר בתוך חיבור בערבית-יהודית שדפים ממנו השתמרו בגניזה (תשובת רב האיי מובאת שם בעברית). דפים אלו נדפסו ע"י ש"א וורטהיימר (קהלת שלמה עמ' סה-סו ועמ' צא-צב, סי' ט), וכיום הם נמצאים בלונדון, הספרייה הבריטית, OR 10652.4-5 (הנוסח כאן הוגה מחדש): "וששאלתם הא דתנו רבי' כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בט' באב, עשו בו מקצת היום ככולו או לא. חס ושלום, אלא ד' דברים שנוהגין בט' באב כאבל, שהן רחיצה סיכה נעילת הסנדל ותשמי' המטה, אין נוהגין בהן מקצת היום ככולו אלא כל היום, וכתענית הן חשובין - כל זמן שהוא יושב בתענית אסור באלו. ואיך עולה על לב כי במקצת היום נוהגין, אטו כל תענית ציבור דתנן אוכלין ושותין מבעוד יום ואסורין מכל אלו מקצת היום בלבד, או שיש בהן תענית חמורה מט' באב וקא אמרינן אמ' ר' אלעזר אסור לאדם להושיט אצבעו במים בט' באב מותיבי וכולה שמעתא במקום שנהגו (פסחים נד, ב). הולכך יהא בנידוי כל מי שעושה אחת מכל אלו בט' באב כל היום". וראה גם באוצר הגאונים (תענית, תשובות, עמ' 46-47 סי' קי-קיב). וראה עוד את דברי רב האיי בנושא זה שהובאו בקהלת שלמה בהמשך הדברים (=אוה"ג שם עמ' 48 סי' קיג), וכן ראה להלן בנוגע לנעילת הסנדל.

³⁰ שבת קיא, א; ביצה יח, ב; תענית יג, א.

³¹ פסחים נד, ב.

³² תשובת רב עמרם בשלמותה נדפסה בגאוניקה עמ' 345. התשובה מצוטטת גם בשבלי הלקט סי' רעב ובספר האשכול (הל' תשעה באב ח"ב עמ' 181). מתוך הלכות ריצ"ג הובאו הדברים בפירושו ר"י אלמדארי המעובד לתענית (כ"י לייפציג, 440=ספר זכרון מצח אהרן, עמ' נא).

³³ עד כאן מדברי רב עמרם.

³⁴ יומא עח, א. נראה שתחילת המובאה מעובדת.

³⁵ תענית יג, א. ייתכן ש"התם" מוסב על "כל חייבי טבילות" שהובא לעיל (הע' 30) ונמצא באותה סוגיה.

שהוא משום אבל, [כגון] ט' באב ואבל, אסור בין בחמין בין בצונן. כל שהוא משום תענוג, כגון תענית צבור, בחמין אסור בצונן מותר. וסליקא הלכתא³⁶ אבל אסור בין בחמין בין בצונן, ופניו ידיו ורגליו בחמין אסור בצונן מותר, ולסוך אפי' כל שהוא אסור ואם להעביר את הזוהמא מותר. ואמ' מר רב האי: לא אמירא הלכתא בהדיא בט' באב, ובדין הוא דהויה מילתא דאבל, דלא חזינא דאית בניהון הפרש והכי נהיגא מילתא, אלא היכא דאצטריך³⁷ טבילה לטהרה וסמכי³⁸ רבנן על ההיא דתניא³⁹: כל חייבי טבילות טובלין כדרך בין בט' באב בין ביום הכפורים⁴⁰. וסיוע על דבריו מדתניא בהדיא⁴¹: כל המצוות הנוהגות באבל נוהגות בט' באב ואסור ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשיש המטה וכו'. הרוצה להחמיר⁴² על עצמו ולנהוג כר' יהושע ב"ל נוהג⁴³.

ואמר מר רב האי⁴⁴: נעילת הסנדל כל היום אסור, ומנהג דבבל שאין נועלין סנדל כל היום וכשבאין למנחה בבית הכנסת מביאין סנדליהם בידיהם וכשמתפללין תפלת ערבית נועלין ויוצאין, אף אתם עשו כן. המהלך בדרך מותר בנעילת הסנדל וכשמגיע לעיר חולץ⁴⁵. ורוכב כמהלך דמי⁴⁶.

עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בו כדרך שמשלימות ביו' הכפורים ובין השמשות שלו אסור⁴⁷.

חברים אין שאלת שלום ביניהם בט' באב אבל⁴⁸ משיבין את ההדיוטות בשפה רפה⁴⁹.

ואין חייבין בכפיית המטה דאין הלכה כר' י' הודה דמיחייב⁵⁰.

מקום שנהגו לעשות מלאכה בט' באב עושין מקום שנהגו שלא לעשות אין עושין ובכל מקום תלמי' חכמי' בטלים⁵¹. מקום שנהגו להדליק נרות בט' באב מדליקין מקום שנהגו שלא להדליק אין מדליקין⁵². אמ' מר רב האי: ובמקומנו שנהגו שלא להדליק אין מדליקין⁵³.

רבן גמליאל⁵⁴ אומר: כל האוכל ושותה בט' באב כאילו אכל ושתה ביום הכפורים. ר' עקיבה אומר: כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם. וחכמי' אומרי': כל האוכל ושותה⁵⁵ בתשעה באב

³⁶ כנראה נשמט בגלל מעבר שורה בכתב היד.

³⁷ תענית יג, ב.

³⁸ אולי צ"ל: סמכי. ואולי חסרות מילים לפני "אלא היכא".

³⁹ לעיל, הע' 30.

⁴⁰ נראה שכאן מסתיימים דברי רב האי.

⁴¹ תענית ל, א.

⁴² מן הסוגיות שריצ"ג הביא עולות שתי גישות סותרות – ר' אלעזר וריב"ל השוו את דיני רחיצה של ט' באב ליום הכיפורים, ואילו מסקנת הסוגיה בתענית יג, ב (להבנת ריצ"ג) שבתשעה באב מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו בצונן. ריצ"ג פוסק מן הדין כסוגיה בתענית, ולשיטתו מנהגו של ריב"ל הוא בגדר חומרא. זאת בניגוד לרב עמרם שפסק כשיטה המחמירה. נראה שריצ"ג הבין שאף רב האי נוטה לקולא, אך עיין בתשובתו שהובאה לעיל (הע' 29). כשיטת ריצ"ג סבר גם ר' יצחק ממולינש (הוזכר בספר המאורות ובפירוש תלמיד הרמב"ן תענית יג, א) ועיין במרדכי (הל' תשעה באב סי' תרלט). גם בקטע גניזה שנזכר לעיל (הע' 29) כתב המחבר שהעינוי בט' באב אינו דומה ליום כיפור אלא לאבל.

⁴³ דברי רב האי הובאו גם בשבלי הלקט סי' רעב.

⁴⁴ על פי הירושלמי (תעניות פ"א ה"ו, סד ע"ג) או מסכת שמחות (ה, יב). ובדומה לכך בבבלי (תענית יג, א).

⁴⁵ על פי קידושין לג, ב (בהקשרים אחרים). עיין בהערות יצחק ירגן על האחרונים שדנו בעניין זה.

⁴⁶ פסחים נד, ב.

⁴⁷ משפט זה הוא ברייתא שנמצאת בכמה מקורות. הלשון כאן היא כלאיים – תחילת המשפט כלשון הברייתא בבבלי (תענית יד, ב) וסופו כלשון הברייתא בירושלמי (תעניות פ"א ה"ח, סד ע"ד), ודומה לו בתוספתא (תעניות, ליברמן, פ"ג ה"ב).

⁴⁸ על פי מסקנת רבא בתענית ל, ב.

⁴⁹ משנה פסחים ד, ה (הובאה בבבלי תענית ל, ב, ועוד).

⁵⁰ השווה למשנה פסחים ד, ד בנוגע ליום הכיפורים.

⁵¹ עיין בהלכות הבדלה עמ' כב. בנוגע למנהג בזה ראה גם: מרדכי, הל' תשעה באב, רמז תתצא; ר' ירוחם, תולדות אדם וחוה, נ"יח ח"ב, קסד ע"ג.

⁵² כך בחלק מעדי הנוסח של הבבלי. בדפוסים ובכמה כ"י: רבן שמעון בן גמליאל.

⁵³ כך בחלק מעדי הנוסח של הבבלי. בדפוסים ובכמה כ"י: כל העושה מלאכה. בעדי נוסח אחרים: כל שאינו מתאבל על ירושלים.

אינו רואה בשמחתה של ירושלים, שני⁵⁴: שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה. כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה, וכל שאינו מתאבל על ירושלים אינו זוכה לראות בשמחתה. וכל האוכל בשר ושותה יין בט' באב עליו הכתו' אומר⁵⁵: ותהי עונם⁵⁶ על עצמותם⁵⁷.

ונשאל ממר רב האי⁵⁸: נהגו באלו המקומות דאע"ג דמימנעין מלמיכל בשרא מריש ירחא דאב עד התענית, וכן טבחי ישראל לא ישחטו כלל עד (צאת)⁵⁹ התענית, וביום התענית משש שעות ולמעלה אזלין טבחי ישראל לשוקא וזבנין ישראל בשרא, (ודשאלו) [וקשי לן]⁶⁰ הדין מנהגא. השיב: לא ליקשי (להון) [לכון]⁶¹ הדין מנהגא, דהכל יודעין שמניעת שחיטה קודם לתענית משום מאכל, וביום התענית ליכא דקאכיל, ומנהג בבל⁶² לבתר פליגה דיומא ביום תשעה באב שחטין טבחין וזבנין.

תשעה באב שחל להיות בשבת - מאחרין אותו עד אחר השבת, דאקדומי פורענותא לא מקדמינן⁶³. חל להיות באחד בשבת (ו)מבדילין ומברכין על הנר ואין מבדילין על הכוס, דקיימי לן⁶⁴: המברך צריך שיטעום, והכא לא איפשר. ולמוצאי אחד בשבת, כשנגמר תעניתו, קודם שיטעום כלום - מבדיל, אבל לא על הנר, ולפי מה שהקדמנו בהלכות הבדלה⁶⁵.

ואמר מר רב צמח⁶⁶: ט' באב שחל להיות באחד בשבת - במוצאי שבת אין אומ' ויהי נועם אלא ובא לציון ואתה קדוש וקרא זה אל זה, אבל ואני זאת בריתי אין אומרי' מפני שקראו קינות ואי אפשר לומ', שיש בסופו לא ימוש מפיד. ואמר מר רב האי⁶⁷: בבבל ובכל סביבותיה כשחל ט' באב להיות בא' בשבת אין אומרים ויהי נועם אלא אומר תחתיו איכה⁶⁸ קינות. וכן אמר מר רב עמרם⁶⁹, ומנהג' לומ' ביום ט' באב ואני זאת בריתי, והיאך לא נאמר ורוב היום⁷⁰ מתעסקין בירמיה ובגלותן⁷¹. ועוד אמר⁷²: מנהגנו שקורי' ט' באב בשחרית ובמנחה ואני זאת בריתי, ויש מקומות שאין קורין ואומרי' הרי אנו אסורין בדברי תורה, ואנו

⁵⁴ ישעיה סו, י.

⁵⁵ יחזקאל לב, כז.

⁵⁶ לפנינו: עונתם. אבל גם בסידור רש"י (סי' תיא) נדפס: עונם.

⁵⁷ תענית ל, ב.

⁵⁸ תשובות הגאונים החדשות סי' צד (השאלה שם מלאה יותר), ועיין שם סי' ע. כנראה מכאן הובאה התשובה בפירוש ר"י אלמדארי לתענית (בנוסח המעובד שבכ"י לייפציג 40ב=ספר זכרון מצח אהרן עמ' נג).

⁵⁹ מילה זו חסרה בתשובות הגאונים החדשות ובפירוש ר"י אלמדארי, והיא לא מתאימה למשפט הבא ששוחטים בט' באב מחצות. אך אולי במשפט הנוכחי תיארנו השואלים את המנהג כפי שהם מבינים אותו.

⁶⁰ על פי תשובות הגאונים החדשות.

⁶¹ על פי תשובות הגאונים החדשות.

⁶² לשון ריצי"ג הועתקה בשתיקה בפירוש ר"י אלמדארי (בנוסח המעובד שבכ"י לייפציג 40ב=ספר זכרון מצח אהרן עמ' נג).

⁶³ פסחים קה, ב, ועוד.

⁶⁴ עמ' כו.

⁶⁵ ראה הלכות גדולות, ח"א עמ' 391 בחילופי הנוסח, ואוצר הגאונים, תענית, תשובות סי' קיז עמ' 49. ועיין בדברי רב עמרם שבסוף פיסקה זו. מכאן הובא בספר המנהיג הל' תשעה באב עמ' רצו.

⁶⁶ מכאן הובא בספר המנהיג שם.

⁶⁷ מילה זו לא נמצאת בספר המנהיג.

⁶⁸ בטור (או"ח סי' תקנט) הביא את המשפט הבא בשם רב נסים. נראה לי שהוא הביא את הדברים מכאן, והיה כתוב בטופס שלו רב נסים במקום רב עמרם. ש' אברמסון (רב נסים גאון, עמ' 240 הע' 1) טען שלא ידוע לנו שימוש של ריצי"ג בחיבורים של רב נסים, אבל ייתכן שבינתיים נמצא כזה שימוש (ד' גרינברגר, גנזי קדם, יא, עמ' 33). מכל מקום, אין להתעלם מהאפשרות שהמשפט הבא אינו אלא דברי ריצי"ג עצמו והאזכור של רב עמרם בא רק לציין שהוא סובר כרב צמח ורב האיי שאין אומרים ויהי נועם.

⁶⁹ במנהיג ובטור: העם.

⁷⁰ ביצחק ירנן על ריצי"ג פירש "לענין גלות דהיינו על חורבן הבית", אבל אברמסון פירש: "ובפירושם", כמו "גלי מסכתא" שבבבלי עירובין (ש' אברמסון, רב נסים גאון, עמ' 134 הע' 7), אולם הוא העיר שאולי צריך לתקן עפ"י הנוסח שבספר המנהיג (הל' תשעה באב עמ' רצז): ובקינות. וכן בטור בשם רב נסים.

⁷¹ נראה לי שהכוונה לרב האיי.

אומרים⁷² להם כי היפה לאחוז בכל מקום כמנהג(נ)⁷³. ואמר מר **רב עמרם**⁷⁴: לאחר תפלת ערבית בלילי ט' באב שחל להיות במוצאי שבת קורין קינות, וכשמשלימין אומר שליח ובא לציון גואל ואתה קדוש וכוליה סדרא, אבל ואני זאת בריתי אין אומרים בט' באב לא בערבית ולא בשחרית משום דכתי' לא ימוש, והם קראו קינות.

ומנהג לאחר תפלת ערבית של^{vi} לילי תשעה באב לקרות מגלת קינות⁷⁵ כל הצבור, ושליח צבור פותח להם ראש כל האלפבית⁷⁶ והם קורין ביחד, וכשגומרן שליח צבור אומרין קינות לפי מה שהוא רוצה, ואומ' ובא לציון וכוליה סדרא. **ובאגדתא דויקרא**⁷⁷: ר' ור' ישמעאל ברבי^{vii} יוסי היו יושבין ועוסקין במגלת תענית⁷⁸, פעם אחת חל ערב תשעה באב להיות בשבת, שיירו בהא אלפא אחת שלא אמרוה, ואמרוה למחר והוו גומרין אותה, בשרבי⁷⁹ נכנס נקף באצבעו וקרא על עצמו⁸⁰: רבים מכאובים לרשע וגומ', א"ל ר' ישמעאל: אילו לא היו יושבין ועוסקין בענין היום היינו אומרים⁸¹: רוח אפינו משיח יי, עכשיו שאנו עסוקים בענינו של יום על אחת כמה וכמה. מה עשה נתן עליה ספוג יבש וקשר עליה (גבי) [גמי]⁸² מבית שהוא מוכן. למדנו ממנו שלשה דברים - למדנו שספוג יבש מעמיד ואינו מרפא, וקושרין עליה מבית שהוא מוכן, ואין קורין אותה אלא מן המנחה ולמעלה אבל שונים בהן ועוסקין בהן אם לצורך הרבה⁸³ כולו⁸⁴. הרי אתה למד שקורין מגלת^{viii} קינות בערב ט' באב מן המנחה ולמעלה⁸⁵.

ואמר מר **רב פלטוא**⁸⁶: ובתשעה באב צריך למימר בה ענינו וסליחות דלא גרע משאר תעניות דעלמי⁸⁷. ובכל ימים שחל ט' באב להיות בהן קורין בשחרית כי תוליד בנים ובני בנים⁸⁸, ואפטור אסף אסיפס⁸⁹, ובמנחה

⁷² משפט זה הובא בפירוש ר"י אלמדארי לתענית (שם) אחרי דברי רב עמרם דלקמן. ושם כתוב: "ואני או".

⁷³ כך בפירוש ר"י אלמדארי.

⁷⁴ סדר רב עמרם גאון, סדר תשעה באב, עמ' קלב-קלג. מכאן הובא בפירוש ר"י אלמדארי לתענית (שם). ועיין בדברי רב צמח שהובאו לעיל ובהערה שם. אברמסון התקשה מדוע ריצ"ג חזר והביא מסדר רב עמרם דברים דומים למה שהביא לעיל בשם רב צמח (ש' אברמסון, מחקרים בספרות הגאונים, עמ' 118), אך זה לא המקום היחיד שריצ"ג הביא דברי גאון ושב והביא אותם דברים גם מסדר רב עמרם (ראה מה שהערתי בתחילת הלכות מגילה על האזכורים של רב נטרונאי ורב עמרם).

⁷⁵ = מגילת איכה.

⁷⁶ הפסוקים בארבעת הפרקים הראשונים במגילת איכה מסודרים לפי אלפבית.

⁷⁷ ויקרא רבה פרשת תזריע, פרשה טו פסקה ד (מרגליות, עמ' שכח-של).

⁷⁸ כך בכתב היד. ברוב עדי הנוסח של ויקרא רבה: קינות, ורק בכ"י ק (קטע גניזה שלדברי מרגליות הוא עד הנוסח העתיק ביותר של החיבור) כתוב: תענית. מדברי ריצ"ג בסוף המובאה נראה שהוא הבין שמגילת תענית היא מגילת קינות. יש לציין שהנוסח שציטט ריצ"ג קרוב לנוסח של כ"י ק בכמה מקרים אך במקרים אחרים הוא קרוב לרוב עדי הנוסח.

⁷⁹ לאחר מילה זו יש בכתב היד רווח בגודל מילה.

⁸⁰ תהלים לב, י.

⁸¹ איכה ד, כ.

⁸² על פי כל עדי הנוסח של המדרש.

⁸³ נדצי"ל: הדבר.

⁸⁴ אולי צ"ל: כולל. עד כאן מויקרא רבה.

⁸⁵ המדרש מדגיש את העיסוק מן המנחה ולמעלה משום שמגילת איכה היא מכתבי הקודש והמעשה ארע בשבת (השווה ירושלמי שבת פט"ז ה"א, טו ע"ג), אך מלשונו של ריצ"ג נראה שהוא מוצא כאן סמך לקריאת מגילת איכה ממנחה של ערב ט' באב, לאו דווקא של שבת.

⁸⁶ נוסח מלא יותר מובא בשם רב פלטי בספר המנהיג (הל' תשעה באב עמ' רצו). והשווה סדר רב עמרם גאון, סדר תשעה באב עמ' קלב: "ובשחרית יורד ש"ץ ומתפלל ככל התעניות, ואומר סליחות בחנון ומרבה לסלוח וענוונו בין גואל לרופא, ויחיד אומרה בשומע תפלה, כמו שאומר בכל תענית. וכך המנהג בשתי ישיבות". דברים דומים מאוד מופיעים בשו"ת חמדה גנוזה סי' ג, בתוך קבוצת תשובות המיוחסת לרב נטרונאי או לרב פלטי. ברודי סבור שיש לייחס את הקבוצה כולה לרב נטרונאי (תשובות רב נטרונאי גאון, עמ' 39-40). תשובה זו מיוחסת לרב נטרונאי גם בספר הלכות גדולות על פי כתב יד רומי (עמ' 623) ובמקבילה שלו (תורתן של ראשונים, א, עמ' 42). מלשונם של שני מקורות אלו ברור שהם הכירו את התשובה כפי שהיא בקובץ חמדה גנוזה. מסיבה שאינה ברורה לי ברודי לא כלל את התשובה הזו במהדורתו.

⁸⁷ עד כאן מדברי רב פלטי.

⁸⁸ דברים ד, כה.

⁸⁹ ירמיהו ח, יג. כמנהג שהעיד עליו אביי (מגילה לא, ב).

ויחל משה⁹⁰. ואם רוצה להפטיר בנביא מפטיר שובה ישראל⁹¹. ואצלנו כל הצבור קורין שובה ישראל שנים מקרא ואחד תרגום ועומד שליח צבור וקורא פסוק והן קורין אחריו עד אהיה כטל לישראל⁹² וקורין אהיה כטל לישראל ואין מתרגמין, ואחריו סדר קדושא. ואין קורין בטי' באב אלא ג' בלבד, וכן במנחה ביום הכפורים מנהגו לקרוא ג' בתורה ומפטיר בנביא קומי אורי⁹³. ואמר מר **רב נטרונא**⁹⁴: בתשעה באב אין קורין אלא שלשה, והקורא ג' הוא מפטיר בנביא, ומברך לפנייה אחת ואחריה ג' - צדיק בכל הדורות, ורחם על ציון ומגן דוד. ולענין הוצאת ספר תורה אמר מר **רב האי**⁹⁵: מה שאתם נוהגין להוציא ספר תורה בשחרית בלא תיק ושלא לומר אשרי העם שככה לו, ובמנחה אתם מוציאין בתיק ואומרים אשרי העם, לא תשנו ממנהגותיכם.

ואמר מר **רב עמרם**⁹⁶: כשמגיע בטי' באב אומר: על ירושלם⁹⁷ עירך ברחמים תשוב ותבנה אותה בנין עולם מהרה בימינו, ואומר: רחם יי אלהינו עלינו על ישראל עמך ועל ירושלם עירך וכו' וחותם ברוך בונה ירושלם⁹⁸, זו התפלה מתפלל בערבית שחרית ובמנחה. ובירושלם⁹⁹: מתפלל יחיד בטי' באב וצריך להזכיר מעין המאורע, ומהו, רחם יי אלהינו וכו'. איכס¹⁰⁰ אומר, א"ל: כל דבר שהוא להבא - אומר בעבודה, וכל דבר שהוא לשעבר - אומר בהודיה. ואמר מר **רב סעדיה**¹⁰¹: יש שמוסיפין בבונה ירושלם: רחם יי אלהינו, ומי שאומר כך אינו מפסיד¹⁰². ומנהג לאומרה בבונה ירושלם דמעין עבודה¹⁰³ היא, ואמרי¹⁰⁴: **אם בא לומר בסוף כל ברכה וברכה מעין עבודה**¹⁰⁵ - **אומר**. ואמר מר **רב האי**: אם שכח שליח צבור רחם יי אלהינו בתשעה באב ולא אמר, כיון שהיא תוספות ולית ליה שנוי ברכה אם לא נאמר, יצא. ומנהגו¹⁰⁶ מימות ראשונים לומר בבונה ירושלם

⁹⁰ שמות לב, יא. מלשונו של ריצ"ג נראה שהוא עיבד כאן את לשון סדר רב עמרם גאון (סדר תשעה באב עמ' קלג סי' קא).

⁹¹ הושע יד, ב. וראה ספר המנהיג בשם רב האי (הל' תשעה באב עמ' רצח) וסדור רס"ג עמ' שעא. על עצם שאלת ההפטר במנחה של תשעה באב ראה גם במקורות המוזכרים בשו"ת יחוה דעת ח"ה סי' מ.

⁹² הושע יד, ו.

⁹³ ישעיהו ס, א. בהלכות יוה"כ (עמ' פז) כתב ריצ"ג שמפטירים ביונה. בהערות יצחק ירנן נדחק כאן וטען שהכוונה כאן למנהג נוסף של הפטרת מנחה של ט' באב. אבל נראה יותר שזו עדות למנהג נוסף של הפטרת מנחה של יום הכיפורים, וכעין זה מצאנו בסדור רס"ג (עמ' שעא): "ובמנחה [=של יוה"כ] כמעשה ארץ מצרים והשלישי מפטיר ויהי דבר ה' אל יונה. ויש מוסיפים ומוציאים עוד ספר וקוראים לפני נעילה בראשית ומפטירים קומי אורי ואין לזה עיקר". והשווה ספר העיטור ח"ב, מצוות שופר קא ע"ב (מהדורת תשע"ט עמ' רכה).

⁹⁴ תשובות רב נטרונאי גאון סי' קעו. ייתכן שריצ"ג העתיק את התשובה מסדר רב עמרם גאון (סדר תשעה באב עמ' קלג).

⁹⁵ השווה ספר המנהיג הל' תשעה באב עמ' רצט.

⁹⁶ סדר רב עמרם גאון, סדר תשעה באב, עמ' קלב.

⁹⁷ כשמגיע בטי' באב אומר על ירושלם - לפנינו בסדר רב עמרם: וכשמגיע על ירושלם.

⁹⁸ ברוך בונה ירושלם - לפנינו בסדר רב עמרם: בא"י מנחם ציון ובונה ירושלם.

⁹⁹ ברכות פ"ד ה"ג, ח ע"א; תעניות פ"ב ה"ב, סה ע"ג.

¹⁰⁰ סידור רס"ג עמ' שיח-שיט.

¹⁰¹ עד כאן בסידור ברס"ג, ונראה שההמשך מדברי ריצ"ג. השווה אוצר הגאונים, תענית, תשובות סי' קכב, ועיין ל' גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי, ג, עמ' 307.

¹⁰² צ"ל: הברכה. ביצחק ירנן הציע לתקן: המאורע. והשווה ספר המנהיג (הל' תשעה באב עמ' רצח): ירוש' יחיד המתפלל בטי' באב צריך להזכיר מעין המאורע, מה אומ' רחם יי אלהי' כו', אמ' ר' כל דבר שהוא להבא אומ' בעבודה, וכל דבר שהוא לשעבר אומ' בהודאה. ואין המנהג כן, והטעם לפי שצריך לומר בכל ברכה מעין כל ברכה וברכה אם ירצה כמו שאם היה צריך לרפואה אומרה בברכת חולים, לפרנסה אומ' בברכת השנים, לכן ראוי לאומ' בבונה ירושל' הדומה לאותה ברכה. אב"ן.

¹⁰³ = ואמרין. בבלי ע"ז ח, א.

¹⁰⁴ צ"ל: הברכה. גם כאן הציע היצחק ירנן לתקן: המאורע. ראה הערה 102.

¹⁰⁵ מכאן והלאה נראה שהוא לשון ריצ"ג. והשווה אוצר הגאונים תענית, תשובות סי' קכג.

שבתפ' מנחה לבד,¹⁰⁶ וכיון שהיא במטבע שטבעו חכמי' בתפלות [חוזר], כאשר מצינו בירושלמי¹⁰⁷: אם שכח ולא אמרה חוזר ואומרה.

ת"ר: כשחרב הבית האחרון באחרונה רבו פרושין ביש' שלא לאכול בשר ושלא לשנות יין, נטפל להם ר' יהושע ב"ל¹⁰⁸, אמ' להם: בני מפני [מה] אין אתם אוכלין בשר ולא שותים יין. א"ל: היאך נאכל בשר - שכבר בטל התמיד, ואיך נשתה יין - שכבר בטלו הנסכי'. אמר להם: א"כ לחם לא נאכל - שכבר בטלו מנחות ולחם הפנים, איפשר בפירות, פירות לא נאכל - שכבר בטלו בכורים, איפשר במים, מים לא נשתה - שכבר בטל ניסוך המים. שתקו, אמ' להם: בואו ואומ' לכם ענוה¹⁰⁹: שלא להתאבל כל עקר אי איפשר - שכבר נגזרה גזירה, להתאבל יותר מדאי אי איפשר - שאין גוזרין גזירה על הצבור אלא א"כ רוב הצבור יכולין לעמוד בה, אלא כך אמ' חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשייר ממנה דבר מועט [וכמה, אמ' רבא: אמה על אמה. ואמ' רב חסדא: וכנגד הפתח. ע' {ושה} {אדם כל צר} {כי} {סעודה ומש' ייר} בו דבר מועט, ומאי הויא אמ' {רב} {פא:} ¹¹⁰ ואפי' כסא דהרסנא. עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דב' מועט, ומאי היא, בת צידעא. אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי¹¹¹. מאי ראש שמחתי, זה אפר מקלה בראשן של חתנים, והיכא מנח להו, במקום תפילין, שני¹¹²: לתת להם פאר תחת אפר. וכל המתאבל על ירושלם זוכה ורואה בשמחתה, שני¹¹³: שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה¹¹⁴.

סליקו הלכות ט' באב

i בכח"י: שנמ'.

ii בכח"י: דצטריך.

iii בכח"י נכפלה מילה זו בשגגה בגלל מעבר שורה.

¹⁰⁶ דעה זו יוחסה לרב סעדיה גאון בספר המנהיג (הל' תשעה באב עמ' רצה) ובאבודרהם (סדר תפלת התעניות). יתכן שהאחרון העתיק מהראשון. אבל לפנינו בסידור רס"ג (עמ' שיח-שיט) אין זכר לדבר זה, ואף בהלכות ריצי"ג נראה שהדברים יצאו מידיו של ריצי"ג ובוודאי לא מדברי רב סעדיה. יתכן אפוא שבטופס הלכות ריצי"ג של בעל המנהיג נשמטו כמה משפטים (מחמת הדומות ירושלם-ירושלם?), והיה כתוב בו: ואמר מר רב סעדיה יש שמוסיפין בבונה ירושלם שבתפ' מנחה לבד.

¹⁰⁷ לא מצאתי לשון זו בירושלמי. שינוי ממטבע חכמים שמצריך לחזור ולהתפלל מוזכר בירושלמי בנוגע למי ששכח הזכרת או שאלת גשמים (ברכות פ"ה ה"ב, ט ע"ב; תעניות פ"א ה"א, סג ע"ד). לדיון בשיטת ריצי"ג ראה ביצחק ירנן על אתר; הערות מגן האלף בסדר רב עמרם גאון מהדורת פרומקין, ב, עמ' 264; ל' גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי, ג, עמ' 307.

¹⁰⁸ לפנינו וברוב המקורות נכתב ר' יהושע סתם או ר' יהושע בן חנניה (בכ"י המבורג: ר' יהושע בן קרחא). רק כאן ובראבי"ה (סי' תתפ) הוא ר' יהושע בן לוי, אך הוא חי זמן רב לאחר חורבן הבית.

¹⁰⁹ מילה זו לא נמצאת בעדי הנוסח שלפנינו. ביצחק ירנן הציע שהיא נוספה בשגגת מעתיק, אך אפשר שהיא במשמעות של "מענה".

¹¹⁰ כך הושלם בגיליון כתב היד ע"י יד אחרת. מסתבר שיש כאן השמטה מחמת הדומות (מועט-מועט), אך לפי זה ריצי"ג לא הזכיר את רב פפא. יתכן אפוא שריצי"ג נסח מחדש את הדברים בלשון הקרובה למקור, כגון: "סד אדם את ביתו בסיד ומשייר ממנה דבר מועט אמה על אמה וכנגד הפתח. עושה אדם כל צרכי סעודה ומשייר בו דבר מועט ואפי' כסא דהרסנא".

¹¹¹ תהלים קלז, ה-ו.

¹¹² ישעיה סא, ג.

¹¹³ ישעיה סו, י. לאחר מילה זו הותיר הסופר רווח בגודל מילה.

¹¹⁴ בבא בתרא ס, ב.

---

^{iv} בכה"י נכפלה מילה זו בשגגה בגלל מעבר שורה.

^v בכה"י נכפל מסיבה שאינה ברורה לי : ליכא דאכיל ומנהג בבל.

^{vi} בכה"י : שיל.

^{vii} בכה"י : ור'.

^{viii} בכה"י : מגלה.

^{ix} בכה"י : אוכך.